

K TEXTOVÉ LINGVISTICE: DIACHRONNÍ A SYNCHRONNÍ HLEDISKO UPLATNĚNÉ V RÁMCI ČESKÉ A FRANKOFONNÍ LINGVISTIKY

Helena Horová*

Abstract: *The main aim of our study is to introduce the topic of textual linguistics from the diachronic and synchronic perspective by employing the comparative approach during the processing of relevant linguistic sources. The study will explore the development of textual linguistics as one of the youngest linguistic fields. Furthermore, the study will focus on the research subjects of textual linguistics and the establishment of basic vocabulary in this field, with a heightened focus placed on the use of Czech and francophone linguistic sources. In the introductory chapter of our text, we will discuss the origins of textual linguistics/the linguistics of text, followed by the development of this field as documented by selected linguistic publications. The second section of this paper will seek to apply the comparative approach when processing sources in the Czech and French language so as to delineate the pivotal terms of textual linguistics.*

Key words: *text, textual linguistics, discourse, discourse analysis, coherence, cohesion.*

*PhDr. Mgr. Helena Horová, Ph.D., Katedra románských jazyků, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni, horova@kro.zcu.cz.

1. Úvod

V této studii se zabýváme problematikou textové lingvistiky jako jedné z nejmladších lingvistických disciplín. Upozorňujeme na hlavní křižovatky jejího vývoje a její protagonisty, pokoušíme se vyrovnat s přetrvávající nejednotností terminologie. Opíráme se při tom o domácí české, ale zejména frankofonní zdroje, které významnou měrou a z různých hledisek přispěly k postupnému poznávání vlastností nadvětných celků (stranou ponecháváme problematiku typů textu).

Vycházíme z premisy systémové povahy jazyka. V tom smyslu, zjednodušeně řečeno, předpokládáme, že jazyk je systémem produktivním, otevřeným, jenž se trvale vzájemně ovlivňuje s mimojazykovou realitou. Je systémem dynamicky se vyvíjejících jednotek různých úrovní (fonologické, lexikální, syntaktické atd.), v našem případě jednotek na úrovni textovosti. S tím souvisí obtížnost přístupu k jazyku jako k systému, neboť jde o systém měkký, tj. takový, v jehož rámci působí mnoho faktorů a v němž jednotlivé prvky a vztahy mezi nimi jsou obtížně vymezené. Proto v období vzniku a vývoje určité lingvistické teorie bují a přelévá se obsah pojmů. Jejich uživatelé mnohdy hovoří o tomtéž, avšak pomocí odlišně pojatého terminologického aparátu. Cílem této studie je pokus o lepší orientaci v teorii textové lingvistiky na současném stupni vývoje.

2. INSPIRÁTOŘI A ZAKLADATELÉ TEXTOVÉ LINGVISTIKY

Hlavní představitelé textové lingvistiky (mnohdy označované také lingvistika textu/lingvistika diskurzu) vystoupili v sedmdesátých letech dvacátého století s názorem, že základní jednotkou, se kterou by měla lingvistika pracovat, je text (Černý 1996, 375; Paveau a Sarfati 2008, 184). Jednalo se o reakci na vyhraněné zaměření jednotlivých lingvistických směrů devatenáctého století a první poloviny století dvacátého, jako byl strukturalismus a generativismus. Tento názor podpořil také R. Jakobson, když v roce 1960 na univerzitě v Indianě uvedl: „*L'insistence à tenir la poétique à l'écart de la linguistique ne se justifie que quand le domaine de la linguistique se trouve abusivement restreint, par exemple, quand certains linguistes voient dans la phrase la plus haute construction analysable, ou quand la sphère de la linguistique est confinée à la seule grammaire, ou uniquement aux questions non sémantiques de forme externe*“¹ (Jakobson 1963 cit. dle Adam 2008, 9). Jakobson poukazuje na riziko určitého omezení lingvistického bádání v případě, že za nejvyšší analyzovatelnou jednotku bude pokládána věta.

Shodnou formulaci nacházíme také u amerického socioligvisty W. Labova, který se vyhraňuje vůči omezení se na analýzu věty jako nejvyšší jednotky a nabádá ke studiu diskurzu, který je podle něj hlavně z hlediska formy dosud neprobádanou oblastí: „[...] *l'analyse du discours, sans être en soi un domaine vierge, l'est au moins du point de vue technique, en ce sens qu'aucune de ses parties fondamentales n'a encore été sérieusement pénétrée*“ (Labov 1978, cit. dle Adam 2008, 10). Hlav-

¹ „Úpornost, s níž byla poetika držena vně lingvistiky se dá ospravedlnit jen tehdy, je-li pole lingvistiky nadměrně omezeno, například pokládají-li někteří lingvisté větu za nejvyšší analyzovatelnou konstrukci, nebo tehdy, když oblast lingvistiky zahrnuje pouze gramatiku, nebo pouze nesémantické otázky vnější formy“ (překl. autorka).

ními představiteli nově se utvářejícího lingvistického směru, tedy textové lingvistiky, byli v průběhu druhé poloviny dvacátého století britští lingvisté M. Halliday a R. Hasanová, nizozemský lingvista T. A. van Dijk, Rakušan W. U. Dressler, Francouz C. Chabrol a další. Z českých lingvistů se tematice nadvětných celků věnovali (v druhé polovině dvacátého století po současnost) např. V. Skalička, J. Hrbáček, K. Hausenblas, F. Daneš, J. Hoffmannová, O. Müllerová, J. Hrbáček, H. Loucká a další. Je však třeba v té souvislosti vzpomenout též významu Mathesiaova modelu funkční perspektivy větné, neboť to byl on, kdo zavedl pojmy *téma* a *réma*. Oba pojmy používané Vilémem Mathesiem v rámci věty se staly podkladem pro analýzu koheze mezi větami na základě tematické návaznosti v rámci textové lingvistiky. Pokud se jedná o frankofonní prameny zabývající se problematikou lingvistiky textu, tak musíme zmínit především Jeana-Michela Adama, profesora lingvistiky na Univerzitě v Lausanne, který je autorem řady významných publikací a odborných článků (např. *Linguistique textuelle: des genres de discours aux textes* z roku 1999; *Les textes types et prototypes* z roku 2008 aj.). K rozvoji této disciplíny ve Francii dále přispěli lingvisté D. Slakta, B. Combettes, M. Charolles a v neposlední řadě S. Moirandová.

3. K PŘEDMĚTU TEXTOVÉ LINGVISTIKY

Prvním z těch, kteří použili termín textová lingvistika, byl rumunský lingvista Eugen Coseriu, který již v roce 1950 vymezil textovou lingvistiku jako teorii kontextového a ko-textového vyjádření významu (Coseriu 1955–56, 29). Tento koncept později J.-M. Adam nazývá textovou analýzou diskursu (Adam 2008, 20). Pojem *diskurz* (dříve diskurs) je pro textovou lingvistiku klíčový. Setkáváme se s ním také u již zmíněného Van Dijka, který zavedl nejdříve termín *diskurz*, pro jehož popis využíval tzv. *textové gramatiky*. Textová gramatika měla podle Van Dijka sledovat vztahy mezi gramatickými jevy v rámci větších celků, než je věta. Text se tak stává základní jazykovou jednotkou (Černý 1996, 375). Obecně platí, že textová lingvistika/lingvistika diskursu se zabývá studiem textu, jeho částí a vazeb mezi nimi a kontextem. Podle F. Čermáka specifikuje kontext (ať už jazykový, nebo ne-jazykový – kontext situace) potřebnou vnější informaci o významu, např. doplňuje to, co je elipsou vynechané apod. (Čermák 2001). F. Čermák definuje text jako: „*libovolný, resp. nespecifikovaný jazykový projev (psaný či mluvený, ukončený či neukončený aj.), tj. akt parole (mluvy) jako celek nebo jako část; obvykle však bývá větší než věta. Jednotkou textu bývá ovšem promluva [...] Diskurz je alternativní jméno pro text jakožto jednotku mluvy [...]; obv. se však chápe jako text obsahující i více než jediného mluvčího a mající povahu mluvní události [...]*“ (Čermák 2001, 169). Jaká je pak podstata textu a do jaké míry souvisí s rovinou *langue* a *parole*? Jak uvádí Černý, tato otázka představitele textové lingvistiky spíše rozděluje. První skupina lingvistů spojuje text spíše s promluvou, než se systémem jazyka, neboť chápe text jako proces (ne jako výsledek) a opírá se o syntax věty, kdy dochází k aplikaci syntaktických prostředků zjištěných ve větách na větší celky, tedy na odstavec a text. Druhá skupina toto kritizuje a zdůrazňuje nezbytnost pracovat se systémovými prvky textu. (Černý 1996, 377). Černý také poukazuje na terminologickou neustálenost termínu věta, kterého se užívá v souvislosti se systémem

jazyka i promluvy. Představitelé textové lingvistiky chápou *větu* jako abstraktní jednotku jazykového systému a pro jednotku promluvy používají termín *výpověď*. Dressler operuje s termínem *text* jako obdoby výpovědi a s termínem *textém* jako jednotky jazykového systému (Černý 1996, 377).

Z novějších publikací české provenience postihující oblast textové lingvistiky můžeme zmínit dílo J. Hrbáčka z roku 1994 *Nárys textové syntaxe spisovné češtiny*, kde autor pracuje v úvodu své publikace s pojmy text, promluva a promluvový komplex; přičemž text chápe jako jazykovou strukturu komunikátu (promluvy), text je strukturou komunikační jednotky. Komunikační jednotka je pak uzavřeným útvarem, zatímco text může být jen částí takového útvaru (Hrbáček 1994, 9). J. Hoffmannová chápe textovou lingvistiku jako analýzu diskurzu. Diskurz definuje jako „*integrovaný celek textu a kontextu, jako spojení jazykové realizace interakce a jejího kontextového přesahu*“ (Hoffmannová 1997, 8). Je zjevné, že předmět textové lingvistiky je vymezován rozmanitě, z různých zorných úhlů (jako k procesu, či jako k jeho výsledku) a ne vždy uchopitelně. Za diskutabilní pokládáme např. otázku, zda za text (jako jednotku) je možno pokládat *neukončený* jazykový projev.

4. K VÝVOJI TEXTOVÉ LINGVISTIKY (NA ZÁKLADĚ VYBRANÝCH LINGVISTICKÝCH DĚL PUBLIKOVANÝCH PŘEVÁŽNĚ VE FRANCOUZŠTINĚ)

Poté, co jsme zpřehlednili rozmanitá vymezení předmětu textové lingvistiky, nás zajímá textová lingvistika z hlediska diachronního. Zajímají nás především lingvisté, kteří se této disciplíně věnovali v Evropě v druhé polovině dvacátého století a na začátku století jednadvacátého. Jako základní zdroje k zpracování této kapitoly nám poslouží publikace v češtině a francouzštině pojednávající o lingvistice jako takové a publikace zaměřené na vývoj jazyka. Z hlediska pramenů je pro účely naší studie důležitý článek J.-M. Adama, který publikoval v roce 2011, a který přináší seznam stovky nejdůležitějších lingvistických děl, jež s textovou lingvistikou a předmětem jejího studia bezprostředně souvisejí. Jedná se o článek „*Emergence de la linguistique textuelle en France (1975–2010). Parcours bibliographique en 100 titres*“, jehož cílem je zrekapitulovat nejdůležitější období textové lingvistiky pomocí přehledu vydaných publikací a představit jednotlivá pojetí chápání této disciplíny jednotlivými autory.

Jak jsme již uvedli výše, prvním z lingvistů, kteří použili termín textová lingvistika, byl Eugenio Coseriu, a to v článku „*Determinación y entorno. De los problemas de una lingüística del hablar*“ z roku 1955. Později, v roce 1969, zaznamenáváme u H. Weinricha užití termínu *Textlingvistik*, a to v článku pojednávajícím o německé syntaxi. J.-M. Adam připomíná (Adam 2011), že tento německý lingvista působil v devadesátých letech dvacátého století také ve Francii. Na půdě Collège de France pronesl několik přednášek k textové lingvistice a gramatice textu. V návaznosti na publikace Weinricha vycházejí ve Francii díla, která obsahují kapitoly věnované textové lingvistice, jako např. článek „*La structuration du texte*“ autorů Riegela, Pellata et Rioula, který vyšel v publikaci „*Grammaire méthodique du français*“ a článek „*Texte et discours*“ v dosud posledním vydání knihy „*Grammaire méthodique du français*“ (PUF 1994 a PUF 2009 cit. dle Adam 2011).

Ve svém článku „*Emergence de la linguistique textuelle en France (1975–2010). Parcours bibliographique en 100 titres*“ podtrhuje J.-M. Adam význam a přínos, který měl pro rozvoj textové lingvistiky francouzský lingvista Denis Slakta, jenž publikoval v 70. letech dvacátého století na téma gramatiky a analýzy diskurzu. Vyjádření informace pomocí věty, tedy výpověď v konkrétní a jedinečné situaci, je podle něj produktivním aktem. Jazyk je pro něj určitým souborem aktivit spočívajících v tom, jak něco ve francouzštině říct, vypovědět, oproti tomu diskurz je souborem aktivit, které spočívají v tom, jak něco ve francouzštině udělat. Toto pojetí nazývá Slakta *le tournant actionnel de la linguistique du discours*. Z jeho nejvýznamnějších studií musíme zmínit „*Esquisse d'une théorie lexico-sémantique*“ z roku 1971, především však článek z roku 1975, který položil základy textové lingvistiky ve Francii – „*L'ordre du texte*“, který vyšel v časopisu *Études de linguistique*. Následuje „*Introduction à la grammaire de texte*“ z roku 1977.

V úvodu našeho článku jsme zmiňovali skutečnost, že textová lingvistika se začala utvářet z potřeby pracovat s větším celkem, než je věta. K tomu vyzývá Slakta v publikaci *Sémiologie et grammaire de texte. Pour une théorie des pratiques discursives* z roku 1980. Hájí potřebu „*la nécessité de franchir, sans regret, le Rubicon de la phrase*“² (Slakta 1980, 127).

Slakta přisuzuje gramatice textu úlohu pokračovatele saussurovského konceptu: „*La grammaire de texte tente d'expliquer à quels principes d'organisation, à quels types de règles est soumis l'aspect formel d'un système de signes*“³ (Slakta 1980, 5). J.-M. Adam uvádí, že teze Slakty stojí v protikladu k Saussurovi a Benvenistovi, neboť věta nepředstavuje nejvyšší strukturu pro lingvistickou analýzu a v protikladu k tezí Chomského uvádí, že věta není nejvyšší analyzovatelnou strukturou: „*Contre Saussure et Benveniste, Slakta affirme que la phrase ne constitue pas le niveau ultime de l'analyse linguistique et contre Chomsky il postule que la phrase ne peut être prise comme point de départ*“⁴ (Adam 2011, 6). V roce 1985 publikuje Slakta text „*Grammaire de texte: synonymie et paraphrase*“, v němž uvádí, že existence věty je podmíněna schopností usouvztažnitelnosti, resp. navázání kontaktu s dalšími větami a tento vztah zahrnuje koheze a progres, „*[...] la phrase n'existe que de pouvoir entrer en relation avec d'autres phrases et cette relation implique à la fois et contradictoirement la cohésion et la progression*“⁵ (Adam 2011, 9). Teze Slaktova článku tvrdí, že pro textovou kohezi je nesmírně důležitá synonymie, neboť umožňuje opakování informace v textu, zatímco parafráze je důležitá pro progresi textu. Z pohledu české lingvistiky je zajímavé, že Slakta ve svých publikacích často odkazuje na Pražský lingvistický kroužek a jeho teorii funkční perspektivy věty, neboť podle Slakty, gramatika textu potřebuje koncept textové koheze, chápaný jako jednotu opakování a návaznosti a popisu gramatických prostředků, jejichž funkcí je zajistit návaznost jednotlivých částí/vět a integraci každé

² „[...] nutnost překročit nelítostně Rubicon věty“ (překl. autorka).

³ „Gramatika textu se snaží vysvětlit, jakým organizačním zásadám, jakým typům pravidel podléhá formální aspekt systému znaků“ (překl. autorka).

⁴ „V protikladu k Saussurovi a Benvenistovi Slakta tvrdí, že věta nepředstavuje nejvyšší úroveň lingvistické analýzy a v protikladu k Chomskému deklaruje, že věta nemůže být chápána jako východisko“ (překl. autorka).

⁵ „[...] věta existuje pouze díky schopnosti vstupovat do vztahu s jinými větami a tento vztah implikuje zároveň i v protikladu kohezi i progresi“ (překl. autorka).

věty do určité formální abstraktní struktury, která bude vyšší, než je věta. Slakta se sám považuje za pokračovatele pražských kolegů Mathesia, Firbase a Daneše. Dalšími jevy, kterými se Slakta zabýval, jsou např.: téma a réma, koreference, anafory aj. (Adam 2011).

V sedmdesátých letech jsou ve Francii publikovány články ke gramatice textu: Dominique Maingueneau vydává v roce 1976 „*À propos de la grammaire de texte*“ a Jean-Michel Adam a Jean-Pierre Goldenstein ve stejném roce „*Vers une grammaire de texte*“ (Adam 2011).

Významné publikace jsou v průběhu osmdesátých a devadesátých let dvacátého století spojeny se jménem Sophie Moirandové, která v roce 1975 vydává v časopisu *Langue française* článek „*Le rôle anaphorique de la nominalisation dans la presse écrite*“ a v roce 1990 publikuje jedno ze svých nejvýznamnějších děl: *Une grammaire des textes et des dialogues*. Ve stejném roce, tedy v roce 1990, vychází dánské autorce Litě Lundquistové ve francouzštině vydaná kniha *L'analyse textuelle*. Jak Moirandová, tak Lundquistová se výrazným způsobem věnovaly problematice textové analýzy, zvláště pak v kontextu lingvodidaktiky francouzštiny.

Lundquistová představuje z našeho pohledu velmi strukturovanou a účinnou metodu analýzy textu, která je aplikovatelná na texty různých žánrů a různé tematiky (ekonomické, právní, literární aj.). Metodologie autorky sleduje tři hlavní cíle analýzy textu: porozumění smyslu daného textu, schopnost tvorby vlastního textu, zaujetí kritického postoje k dané realitě prezentované v textu. Velmi přínosné jsou kapitoly pojednávající o textové koherenci, o sémantických a syntaktických rovinách textu; v užším pohledu pak o problematice vztahů mezi jednotlivými větami i vyššími částmi textu a o textových konektorech. Je nesporné, že smysl textu je závislý na výběru a způsobu uspořádání jednotlivých prvků (slov, vět), které vytvářejí text. Uspořádání vět do textu, určení pořadí, v jakém se věty v textu vyskytují, je pro čtenáře textu zásadní. Nevhodná struktura textu může vést až k nepochopení jeho smyslu. Podle autorky existuje mnoho způsobů, jak uspořádat informace uvnitř textu. Události v textu mohou být např. uspořádány na základě hlediska časového (např. chronologicky, odkazy na úvod a závěr textu, ...), hlediska logického (od příčiny k důsledku), na základě argumentace nebo výčtu apod. Jednou z forem explicitního uspořádání textu je rovněž užití textových konektorů. Jako konektory označuje autorka spojovací výrazy (původně příslovce a spojky), které umožňují autorovi vyjádřit různé vztahy (odporovací, slučovací, časové, atd.) mezi jednotlivými částmi textu. Lundquistová dělí textové konektory (*connecteurs textuels*) do několika skupin: *connecteurs additifs* (konektory slučovací), *énumératifs* (výčtové), *transitifs* (transitivní), *explicatifs* (vysvětlovací), *illustratifs* (názorné), *comparatifs* (srovnávací), *adversatifs* (odporovací), *concessifs* (přípustkové), *causatifs/consécutifs/conclusifs* (kauzativní/účinkové/důsledkové), *résumatifs* (shrnující), *temporels* (časové), *métatextuels* (metatextové) a další (Lundquist 1983, 81–82).

Na zásadní roli logických konektorů v textu poukázala také Moirandová, a to právě v publikaci *Une grammaire des textes et des dialogues*. Moirandová uvádí několik příkladů klasifikace logických a časových konektorů, a to s ohledem na jejich sémantickou či funkční povahu. Funkční povahy jsou konektory rétorické/*connecteurs rhétoriques*, užití např. v rámci nějaké prezentace/přednášky,

nebo jako metatextové ukazatele/*indicateurs métatextuels*. Rozdělení konektorů do skupin tak, jak to učinila Lundquistová (viz výše), je podle Moirandové příkladem tzv. sémantické klasifikace. Ta může být však zdrojem mnohých úskalí, neboť jeden výraz může patřit do několika skupin. V rámci textové analýzy je proto podle Moirandové, stejně jako u Lundquistové, nezbytné při klasifikaci jednotlivých konektorů vždy vycházet především z daného kontextu. Jedině tak bude klasifikace jednotlivých konektorů správná.

Posledním autorem, o kterém musíme v rámci našeho přehledu pojednat, je již několikrát zmiňovaný Jean-Michel Adam, který, soudě podle rozsahu jeho publikací a ohlasů na ně, výrazně přispěl k rozvoji textové lingvistiky. Z jeho četných publikací lze za „učebnici“ textové lingvistiky považovat především dílo „*La Linguistique textuelle*“, jehož první vydání pochází z roku 2005. Třebaže autor v názvu uvádí termín textová lingvistika, v textu knihy jej nahrazuje termínem „textová analýza diskurzu/*analyse textuelle des discours*“, termínem, který v sobě zahrnuje gramatiku textu, analýzu diskurzu a stylistiku. Kniha se zabývá vymezením textové lingvistiky a klade konkrétní otázky týkající se textu a diskurzu, které s touto disciplínou úzce souvisejí. Adam vyzdvihuje přínos teorií Saussura (rovina langue/parole), Benvenista (o výpovědi) a Bachtina (druhy diskurzu) pro položení základů textové lingvistiky. Textová lingvistika je vymezena s ohledem na analýzu diskurzu, Adam vymezuje společné a rozdílné rysy těchto disciplín. Předmětem studia textové lingvistiky je podle Adama text a jeho vztah k diskurzu. Zabývá se rovněž nejmenší textovou jednotkou. Velkou pozornost věnuje typům soudržnosti textových jednotek (*liages des unités textuelles*), mj. anaforním prostředkům a textovým konektorům. Je pojednáno o struktuře textu a textové funkci slovesných časů. Adam přináší také klasifikaci textových konektorů. Rozlišuje první skupinu – konektory argumentativní/*connecteurs argumentatifs*, které dále člení na: a) *connecteurs argumentatifs marqueurs de l'argument*, b) *connecteurs argumentatifs marqueurs de conclusion*, c) *connecteurs contre-argumentatifs marqueurs d'un argument fort*, d) *connecteurs contre-argumentatifs marqueurs d'un argument faible*. Druhou skupinu tvoří textové organizátory a konektory/*organisateurs et marqueurs textuels*: a) *organisateurs spatiaux*, b) *organisateurs temporels*, c) *organisateurs énumératifs (additifs, marqueurs d'intégration linéaire)*, d) *marqueurs de changement de topicalisation*, e) *marqueurs d'illustration et d'exemplification*. Třetí skupinu tvoří výpovědní markery/*marqueurs de prise en charge énonciative*: a) *marqueurs de cadres médiatifs et de sources à savoir*, b) *marqueurs de reformulation*, c) *marqueurs de structuration* (Adam 2008, 115–122). Klasifikace Adama se v mnohých rysech shoduje s pojetím Moirandové a Lundquistové.

Analýzou uvedených pramenů zpřehledňujících vývoj směrů zabývajících se nadvětnými celky docházíme k závěru, že na začátku nového tisíciletí je textová lingvistika již chápána jako jedna z autentických disciplín lingvistiky. Jaké je naše překvapení, když v článku J.-M. Adama „*Emergence de la linguistique textuelle en France (1975-2010). Parcours bibliographique en 100 titres*“ nacházíme informaci, že v roce 2008 se v Paříži konal světový lingvistický kongres „*Le Congrès mondial de Linguistique Française*“, jedna z jehož sekcí byla věnována textové lingvistice a byla nazvána „*Linguistique du texte et de l'écrit, stylistique*“. Třebaže se již jednalo o značný posun v chápání textové lingvistiky jako samostatné disciplíny,

ještě byla stále zařazena do skupiny společně se stylistikou. Lze předpokládat, že k určitému překrývání bude docházet i nadále, poněvadž materie textu bude i nadále nahlížena z různých hledisek.

5. KOHEZE, KOHERECE A KOREFERENCE – POJMOVÁ NEJEDNOTNOST

Textová lingvistika zavedla řadu nových pojmů a termínů, které se vztahují k textu jako základní jazykové jednotce. V naší studii se zaměříme především na *kohezi*, *koherenci* a *koreferenční síť*. Budeme se snažit porovnat jednotlivá pojetí definic tak, jak je uvádějí české a frankofonní prameny.

Ve třetím oddílu jsme vymezili klasifikaci textových konektorů podle S. Moirandové. Podle této autorky je to právě užití časových nebo logických konektorů, které činí text kohézním/koherentním. Cílem těchto konektorů je podle autorky nejen spojit jednu větu s druhou, odstavec s odstavcem, ale také vyjádřit daný sémanticko-logický vztah mezi jednotlivými segmenty textu. Připomíná tu však, že užití logických a časových konektorů není jedinou možností; kohéznosti může být dosaženo pomocí dalších prostředků, např. užitím tzv. koreferenčních sítí. Podrobně se věnuje problematice *koreference* a *koreferenční sítě/réseau co-référentiel*. Cílem vymezení koreferenční sítě daného textu je podle autorky odhalení lexikálního a gramatického systému daného jazyka, v konkrétním případě francouzštiny jako jazyka cizího, který má být osvojen. Vymezení koreferenční sítě podle ní může výrazně napomáhat osvojení cizího jazyka.

V souvislosti s koreferenční sítí uvádí autorka termíny *anaphora/anaphore* a *katafora/cataphore*. Anaforou mohou být osobní, vztažná a ukazovací zájmena. Anaforou lexikální povahy může být např. opakování daného výrazu v textu, dále sémantická ekvivalence a také užití hyperonym a hyponym. Katafora odkazuje podle autorky k tomu, co bude následovat (Moirand 1990, 25–25). Pojetí Moirandové je velmi blízké pojetí, které představila v české lingvistice Jana Hoffmannová. Podle ní se termíny koheze a koherence k sobě velmi úzce vztahují a často se jich užívá synonymně. Pokud se však rozlišují, bývá koherence podle Hoffmannové situována do obsahově tematické a sémantické dimenze textu. Představuje tedy především sémanticko-pragmatický aspekt soudržnosti textu. Koheze oproti tomu představuje aspekt syntaktický, výrazový, explicitní vyjádření obsahových souvislostí. (Hoffmannová 1997, 146). Hoffmannová přináší také přehled způsobů a prostředků textové spojitosti: 1) Mechanismus *koreference* je podle autorky založen na tom, že dva výrazy (nebo více výrazů) v textu odkazují k téže osobě, předmětu, skutečnosti. Jejich reference je podle autorky shodná, identická a jejich vzájemný vztah je právě označován jako koreference. Autorka rozlišuje referenci exoforickou (poukazy k mimotextovým skutečnostem) a referenci endoforickou (jeden výraz v textu poukazuje k jinému výrazu téhož textu, se kterým má shodnou referenci). Pokud je reference dána vztahem k výrazům, které v textu předcházejí, jedná se o anaforu; pokud k výrazům, které v textu následují, jedná se o kataforu. Prostředky anaforické a kataforické koreference jsou nejčastěji zájmena a specifické prostředky vnitřní organizace textu. 2) Anaforickým kohezním prostředkem je *elipsa* – při obsazování pozic syntaktické struktury je vynechán ten člen, který je možno automaticky z kontextu doplnit. 3) Anaforickým kohezním prostředkem

je také *substituce*, při které dochází k nahrazení výrazu jiným členem, který však není k plnovýznamovému výrazu ve vztahu referenční totožnosti. 4) *Lexikální koheze* je založena na přímém opakování výrazu, nebo na různých typech lexikální ekvivalence (např. vztah hyponym a hyperonym). 5) Spojování textových jednotek pomocí *konektorů*. Funkci konektorů plní spojovací výrazy, příslovce, částice, textové orientátory, konstrukční a metatextové prvky aj. 6) Různé typy *tematických posloupností*, které jsou důležitým prostředkem koherence a koheze (Hoffmannová 1997, 147–149).

F. Čermák definuje koherenci a kohezi následovně: „*Koherenci textu se míní funkční souvislost, spojitost, resp. soudržnost a identita textu obecně, zvl. pak vzhledem k inferenci, tj. schopnosti mluvčího informaci z něj vyvozovat, jeho mimojazykové zkušenosti a znalosti [...] Naproti tomu kohezi se myslí souvislost, resp. spojitost a vázanost textu, resp. jeho konstrukci syntakticko-sémantické povahy, zvl. z hlediska referenčního vztahu mezi zájmeny, členy a substantivy [...]*“ (Čermák 2001, 170). M. Čechová a kol. ve *Stylistice současné češtiny* poukazují na skutečnost, že text je určitou *uzavřenou jednotkou*, jejíž podstatou je především jednota komunikačního cíle a záměru a jednota obsahu i tematická návaznost jednotlivých složek, kterou autoři označují jako *koherenci*. Koherence je formálně posílena, je-li text kohézní, tedy výrazově spojitý. Prostředkem vyjádření jednoty textů je podle autorů užití spojovacích výrazů, vyjádření deiktickými zájmeny nebo příslovci, dále rovněž opakování slov či výpovědí, užití odkazů, aj. (Čechová a kol. 1997, 77). Naproti tomu J. Černý (Černý 1996) vymezuje kohezi a koherenci opačně. *Koheze* je podle něj vlastnost spíše sémantická (týká se obsahové stránky textu) a *koherence* je spojitost mezi formálními prvky. Mezi koherentní faktory řadí J. Černý konektivitu, rekurenci a parafrázi. Jak vyplývá z uvedených definic pojmů *koherence* a *koheze*, jedná se o jevy velmi blízké, které různí autoři delimitují různým (někdy i protichůdným) způsobem.

S oběma termíny souvisí také další prostředky, které zajišťují soudržnost textu/diskurzu. Má k nim velmi blízko také *reference/koreference*. Jejím nejdůležitějším prostředkem je *anafora* a *deixe*. Termínem *anafora* se podle J. Černého označuje v gramatice použití tzv. deiktických slov, která zastupují jiné výrazy, které v textu předcházejí. Autor v souvislosti s uvedenými termíny a lingvistikou textu poukazuje na důležitost pragmatických faktorů řečové činnosti, jako jsou např. kontext či situace (Černý 1996, 375–378). Podle F. Čermáka je *koreference* (spřažená reference): „*vztah [...] totožnosti u dvou či více složek věty, textu [...]*“ (Čermák 2001, 171). Anaforu a kataforu definuje autor následovně: „*Anafora, resp. anaforická reference je vztah těmito prostředky zabezpečený v textu zpátky, k předchozímu výskytu téhož [...] Opačným, avšak řidším případem anafory je katafora, referující v textu dopředu, k tomu, co teprve bude zmíněno [...]*“ (Čermák 2001, 170). *Deixe* zahrnuje podle autora „*deiktické prostředky k identifikaci výrazů jazyka s objekty, denotáty vnějšího světa*“ (Čermák 2001, 170).

Z francouzských lingvistů se kohezi a koherenci zabýval mimo jiné Gérard Vigner (2004), který poukazuje v souvislosti s výše uvedenými pojmy na jejich specifické místo také ve výuce cizímu jazyku. Podle něj definuje pojem koherence onu vlastnost textu, která odkazuje ke znalosti světa sdílené zároveň mluvčím i adresátem, tedy „*La notion de cohérence définit cette propriété du texte de ren-*

*voyer à une connaissance du monde partagée tout à la fois par l'instance émettrice et le destinataire*⁶ (Vigner 2004, 61). Koherence je podle Vignera záležitostí slovní zásoby, tedy podmiňuje porozumění v cizím jazyce. Oproti tomu koheze je podle Vignera spjata s tematickou posloupností textu. Ta je zaručena např. pomocí anafor či textových konektorů, tedy z hlediska didaktiky cizích jazyků schopností žáka používat těchto prostředků. Jejich cílem je pomoci čtenáři lépe se v textu orientovat. Vigner rozlišuje dvě velké skupiny konektorů: 1) konektory časoprostorové/*connecteurs temporels et spaciaux* a 2) konektory logické/*connecteurs marquant les articulations du raisonnement*. Do druhé skupiny patří konektory argumentační, výčtové a reformulační/*connecteurs argumentatifs, énumératifs, de reformulation*. Ze stylistického hlediska se konektory z první skupiny nejčastěji vyskytují ve vyprávění a popisu, konektory z druhé skupiny pak v útvarech prezentujících vlastní myšlenky autora. Jako příklad logických konektorů uvádí Vigner spojovací výrazy vyjadřující příčinu a důsledek (*parce que, puisque, car, donc, d'ailleurs, ...*). Velmi důležité místo zaujímají v rámci logických konektorů také rétorické konektory/*connecteurs rhétoriques* (Vigner 2004, 68–69).

Závěrem tohoto oddílu lze uvést, že koheze a koherence jsou pojmy, jejichž vymezení je do té míry nestabilní, že se pro ně někdy užívá společné označení *koherence*. Jsou považovány za konstitutivní vlastnost textu. Zajišťují zpravidla ucelenost textu, tedy souvislost mezi jeho částmi a srozumitelnost celku. Koherence znamená smyslovou soudržnost, spojitost výroků obsažených v textu jako celku. Koherentní text je vnímán jako smysluplný. Koherence vyplývá z logiky sémantických a pragmatických vztahů v rámci textu a kontextu/situace. O kohezi mluvíme v případě, že koherence je formálně podpořena lingvistickými prostředky. Ze studia českých a frankofonních pramenů zjišťujeme, že se obě pojetí nijak výrazně neliší.

6. ZÁVĚR

V českém i francouzském diskurzu týkajícím se textové lingvistiky přetrvává pojmová nejednotnost, související s rozmanitostí přístupů. Tato nejednotnost zřejmě nebude v nejbližší době překonána (ač není nepřekonatelná). Stejně jako jsme v úvodu vymezili jazyk jakožto otevřený systém, otevřenost charakterizuje i metodiku užívanou zúčastněnými badateli. Pokud bychom se pokusili naleznout shodu mezi badateli týkající se uvedených vymezení základních pojmů textové lingvistiky, stojíme před velmi obtížným úkolem. Průsečíkem může být vymezení základní jednotky textové lingvistiky, neboť většina lingvistů se shoduje v tom, že onou jednotkou, se kterou by měla textová lingvistika pracovat, je text, případně diskurz (Jakobson, Paveau, Sarfati, Labov a další). Text chápeme jako libovolný jazykový projev spojený s promluvou a opírající se o aplikaci syntaktických prostředků. Textovou lingvistiku jako samostatnou disciplínu definuje mezi prvními Coseriu, a to jako teorii kontextového a ko-textového vyjádření významu. Kromě pojmu „textová lingvistika/lingvistika diskurzu“ se u některých autorů setkáváme s pojmem „gramatika textu/textová gramatika“, nebo také „textová analýza/textová analýza diskurzu“. Z naší studie vyplývá, že je to právě „diskurz“, který je

⁶ „Pojem koherence definuje schopnost textu odkazovat k poznání světa sdílenému mluvčím i adresátem“ (překl. autorka).

pro textovou lingvistiku/gramatiku textu klíčový, protože tyto disciplíny, ať už je pojmenováváme jakýmkoli způsobem, studují text, jeho části a vztahy mezi částmi textu a kontextem. Nejednotnost nacházíme také u pojmu „věta“, který je vymezován v souvislosti se systémem jazyka i promluvy. Překvapivým zjištěním pro nás byla pojmová nejednotnost u termínů „koherence“ a „koheze“, se kterou jsme se setkali jak v pramenech českých, tak v pramenech frankofonních. Koherence je podle Čermáka chápána jako soudržnost textu obecně, jako jednota komunikačního cíle. Čechová vymezuje text jako uzavřenou jednotku, pro kterou je příznačná jednota obsahu a tematická návaznost, které označuje jako koherenci. Kohézní text je podle Čechové textem, který je výrazově spojitý. Do protikladu k těmto závěrům stavíme pojetí Černého, který oba termíny vymezuje opačně. Koheze je podle něj sémantická vlastnost textu, naopak koherence souvisí se spojitostí formálních prvků textu. Francouz Vigner spojuje kohezi s tematickou posloupností textu a koherence je podle něj záležitostí slovní zásoby a podmiňuje porozumění danému textu. Zřejmě s ohledem na problematičnost vymezení obou pojmů začala textová lingvistika používat společné označení koherence, která je chápána jako soudržnost, spojitost výroků obsažených v textu jako celku.

Cílem naší studie bylo představit textovou lingvistiku z hlediska diachronního a synchronního, především vymezit jednotlivá pojetí vybraných pojmů textové lingvistiky některými autory. Vzhledem k pojmové nejednotnosti konstatujeme, že je zcela nezbytné průběžně sledovat nejen výsledky veškerých bádání v textové lingvistice, ale zejména porovnávat závěry jednotlivých lingvistů se zvláštním důrazem na jasnou interpretaci pojmů. Za obecně perspektivní v textové lingvistice pokládáme aplikování metody sémanticko-analytické a statistické,⁷ případně součinnost textové lingvistiky s lingvistikou korpusovou. Úsilí o kvantifikaci závěrů posílí průkaznost teorie v textové lingvistice.

POUŽITÉ ZDROJE

- ADAM, Jean-Michel & GOLDENSTEIN, Jean-Pierre (1976): Vers une grammaire de texte. In: *Linguistique et discours littéraire*. Paris: Larousse, s. 185–250.
- ADAM, Jean-Michel (1986): Dimensions séquentielle et configurationnelle du texte. *Degrés*, č. 46–47, s. b1–b22.
- ADAM, Jean-Michel (1990): *Éléments de linguistique textuelle*. Bruxelles: Mardaga.
- ADAM, Jean-Michel (1999): *Linguistique textuelle: des genres de discours aux textes*. Paris: Nathan.
- ADAM, Jean-Michel (2005): *La linguistique textuelle: introduction à l'analyse textuelle des discours*. Paris: Armand Colin.
- ADAM, Jean-Michel (2008): *Les textes: types et prototypes*. Paris: Armand Colin.
- ADAM, Jean-Michel (2011): *Emergence de la linguistique textuelle en France (1975–2010)* (http://www.unil.ch/fra/files/live/sites/fra/files/shared/CONSCILA_Verbum.pdf).

⁷ Kvantifikaci závěrů lingvistického výzkumu v analýze textů zdůrazňují a sami aplikují Wilmer, Altmann, Hřebíček, Ondrejovič, Sommerová, mimo jiné ve společně slovensky vydané publikaci *Úvod do analýzy textov*. Jejich záměrem je učinit závěry lingvistického výzkumu textů exaktnějšími prostřednictvím kvantifikace.

- APOTHÉLOZ, Denis (1995): *Rôle et fonctionnement de l'anaphore dans la dynamique textuelle*. Genève – Paris: Droz.
- COSERIU, Eugenio (1955–56): Determinación y entorno. De los problemas de una lingüística del hablar. *Romanistisches Jahrbuch* 7. Berlin: Freie Universität Berlin, s. 29–54.
- ČECHOVÁ a kol. (1997): *Stylistika současné češtiny*. Praha: ISV nakladatelství.
- ČERMÁK, František (2001): *Jazyk a jazykověda*. Praha: Karolinum.
- ČERNÝ, Jiří (1996): *Dějiny lingvistiky*. Praha: Votobia.
- HALLIDAY, Michael Alexander Kirkwood a HASAN, Ruqaiya (1976): *Cohesion in English*. London: Longman.
- HOFFMANNOVÁ, Jana (1997): *Stylistika a ...*. Praha: Trizonia spol s.r.o.
- HRBÁČEK, Josef (1994): *Nárys textové syntaxe spisovné češtiny*. Praha: Trizonia spol s.r.o.
- CHAROLLES, Michel a COMBETTES, Bernard (1999): Contribution pour une histoire récente de l'analyse du discours. *Langue française*, č. 121, s. 76–115.
- LUNDQUIST, Lita (1980): *La Cohérence textuelle: syntaxe, sémantique, pragmatique*. Copenhagen: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.
- LUNDQUIST, Lita (1983): *L'analyse textuelle. Méthode, exercices*. Paris: CEDIC.
- LUNDQUIST, Lita (1988): Linguistique textuelle en France. In: Hodus, Gunter et al.: *Lexicon der Romanistischen Linguistik*. Hamburg: Niemeyer.
- MAINGUENEAU, Dominique (1976): À propos de la grammaire de texte. In: Maingueneau, Dominique (ed.): *Initiation aux méthodes de l'analyse du discours*. Paris: Hachette, s. 151–182.
- MAINGUENEAU, Dominique (2014): *Discours et analyse du discours*. Paris: Armand Colin.
- MATHESIUS, Vilém (1947): *Čeština a obecný jazykozpyt*. Praha: Melantrich.
- MOIRAND, Sophie (1975): Le rôle anaphorique de la nominalisation dans la presse écrite. *Langue française*, č. 28, s. 60–78.
- PAVEAU, Marie-Anne a SARFATI, Georges-Elia (2008): *Les grandes théories de la linguistique*. Paris: Armand Colin.
- MOIRAND, Sophie (1990): *Une grammaire des textes et des dialogues*. Paris: Hachette.
- SLAKTA, Denis (1971): Esquisse d'une théorie lexico-sémantique. *Langages*, č. 23, s. 87–134.
- SLAKTA, Denis (1975): L'ordre du texte. *Études de linguistique appliquée*, č. 19, s. 30–42.
- SLAKTA, Denis (1977): Introduction à la grammaire de texte. In: *Actes de la session de linguistique de Bourg-Saint-Maurice, publications du conseil scientifique de la Sorbonne Nouvelle-Paris III, 4–8 septembre 1977*. Paris, s. 7–63.
- SLAKTA, Denis (1980): *Sémiologie et grammaire de texte. Pour une théorie des pratiques discursives*. 2 tomes. Paris X–Nanterre.
- SLAKTA, Denis (1985): Grammaire de texte: synonymie et paraphrase. In: Fuchs, Catherine (ed.), *Aspects de l'ambiguïté et de la paraphrase dans les langues naturelles*. Berne: Peter Lang, s. 123–140.
- VIGNER, Gérard (2004): *La grammaire en FLE*. Paris: Hachette.
- WEINRICH, Harald (1969): Textlinguistik: Zur Syntax des Artikels in der Deutschen Sprache. *Jahrbuch für Internationale Germanistik* 1. Berne/Frankfort: Peter Lang, s. 61–74.

WEINRICH, Harald (1971): The Textual Function of the French Article. In: Chatman, S. (ed.): *Literary Style: a Symposium*. Oxford University Press.

WIMMER, Gejša, ALTMANN, Gabriel, HŘEBÍČEK, Luděk, ONDREJOVIČ, Slavomír a WIMMEROVÁ, Soňa (2003): *Úvod do analýzy textov*. Bratislava: Veda.

RÉSUMÉ

*L'objectif principal de notre étude est de présenter le sujet de la linguistique textuelle (LT) de points de vue diachronique et synchronique en exploitant au maximum l'approche comparative en travaillant avec les sources linguistiques en tchèque et en français. La linguistique textuelle est vue comme une discipline plutôt récente en comparaison avec d'autres disciplines linguistiques. En étudiant des sources tchèques et francophones on apprend que depuis quarante ans, la théorie du texte s'est très développée. Le premier chapitre de notre étude essaie d'esquisser les raisons qui ont contribué à la naissance de la linguistique textuelle comme une discipline autonome. La liste des linguistes qui se sont rendu compte de la nécessité de délimiter les termes "texte" et "discours" et qui ont considéré un texte comme un élément de base de la LT y est présentée. L'approche purement linguistique de Bakhtine, des travaux de Jakobson, Halliday et Hasan, Labov, van Dijk, Dressler, Chabrol et des membres du Cercle linguistique de Prague ont fait évoluer cette problématique. Le deuxième chapitre de notre étude essaie de définir l'objet d'étude de la linguistique textuelle en citant au début les travaux de Coseriu qui a déjà en 1950 employé le terme "la linguistique textuelle". Le troisième chapitre traite de l'évolution de la LT. Pour les buts de notre étude, l'article *Emergence de la linguistique textuelle en France (1975–2010)*. *Parcours bibliographique en 100 titres de J.-M. Adam* est très utile car il fournit un aperçu portant sur l'évolution de la LT et des ouvrages et articles importants pour le domaine concerné. Adam souligne avant tout l'apport du linguiste français Denis Slakta pour le développement de la LT car c'était Slakta qui a posé des bases de cette discipline en France. Slakta positionne ses travaux entre l'analyse de discours et grammaire de texte et parle de "la nécessité de franchir, sans regret, le Rubicon de la phrase" (Slakta 1980, 127). Au cours des années quatre-vingts et quatre-vingt-dix c'était surtout Sophie Moirand qui s'est orientée vers le sujet de l'analyse textuelle et grammaire de texte; ses travaux sur les connecteurs textuelles sont très appréciés encore de nos jours. Et il ne faut pas oublier l'apport de linguiste danoise publiant aussi en français Lita Lundquist qui a su synthétiser des questions méthodologiques autour du texte et non-texte et qui a systématisé le sujet des connecteurs textuels en les divisant dans les groupes suivants: connecteurs additifs, énumératifs, transitifs, explicatifs, illustratifs, comparatifs, adversatifs, concessifs, causatifs/consécutifs/conclusifs, résumatifs, temporels, métatextuels et d'autres (Lundquist 1983, 81–82). Cette classification est très proche de celle de Moirand (Moirand 1980). La dernière partie du troisième chapitre est consacrée aux ouvrages de Jean-Michel Adam car ses maintes publications forment des bases solides pour délimiter la LT et son objet d'étude. On met l'accent surtout sur l'ouvrage *La linguistique textuelle* de 1999. Le dernier chapitre de notre étude essaie de délimiter les termes de base – la cohérence, la cohésion et la coréférence en s'appuyant sur les explications des linguistes tchèques et francophones. On arrive aux conclusions qu'il existe une unanimité importante concernant la délimitation des termes mentionnés et qu'il existe plusieurs explications et définitions du terme cohésion, surtout en relation avec la définition du terme cohérence. Toutes les sources avouent que les deux termes représentent un aspect constitutif du texte. Pour la plupart des linguistes, la notion de cohérence désigne l'effet de continuité et de progression sémantique et référentielle produit dans un texte par un dispositif linguistique. La notion de cohésion désigne plutôt l'effet de progression syntaxique. Mais il existe d'autres explications de ces termes. Les deux termes sont parfois employés comme s'ils étaient synonymes ou ils sont également très souvent désignés tous les deux par le terme cohérence. On présente la délimitation de Hoffmannová, Čermák et Čechová (sources tchèques) et Vigner, Adam et Moirand (sources francophones).*